

מעורבות ממשלתית או יזמה חפשית בחקלאות?

דברים בסימפוזיון בין-לאומי

מאיר בן-מאיר, ראש מינהל המחקר החקלאי, משרד החקלאות

של כוח-אדם יצרני מהחקלאות אל פסי הייצור של תעשייה מתוחכמת, ואילו בפועל החופש הניתן לכוחות השוק דוחק בני-אדם יצרניים ובני-חורין — אל שולי החברה האנושית. כאריסים על אדמותיהם או כשוכני משכנות עוני ב"סלאמס" העירוניים, המפגרים ורוויי הפשע והסמים. ראוי לשוללי המעורבות הממשלתית שילמדו להכיר היטב את שוליה האמורפיים של המפלצת האורבנית ואת קרבנות כוחות השוק, המסתופפים בשוליה.

מעורבות-היתר בעולם הטוטאליטארי וחוסר המעורבות בארצות הנחשלות — שניהם כאחד אינם מבטיחים אפילו לחם לשובע. לעומת זה הוכח כי תמיכת ארצות המערב בחקלאות הניבה פריחה.

כולנו אמונים על בחירה בין חלופות. למיטב הבנתי והשקפתי, הבחירה בנידון זו אינה מתמצת בהגדרה הפשטנית: מעורבות ממשלתית — כן או לא. הבחירה האמיתית היא בין חברה המאגדת את כוחותיה לשם חתירה לאיכות חיים ולחיים של איכות — ובין תהור-ובוהו אנושי, המאיים על עצם תרבותנו. החלופה לכלכלה הצנטרליסטית הנחשלת של ארצות קומוניסטיות אינה בשום פנים ואופן מילטון-פרידמניזם. אף אחד משני הקטבים הללו אינו נושא מטען של רגישות הומאנית, שבלעדיה אין קדמה. הממשלות הן החייבות לפתח חיישנים המבטיחים את הרגישות לאיכות חיינו. חובה זו היא התוכן והלוח של מעורבות הממשלה. כמובן, איני מציע סטנדרטיזציה של מעורבות הממשלות. הדבר נתון לבחירתה של כל חברה אנושית לפי טעמה וצרכיה. אך שלילת המעורבות הממשלתית כעיקרון — כמוה כהסרת האחריות ללכד המוני אדם לתלכיד אנושי הנושא מסר מוסרי. ואשר לחקלאות במיוחד, אנו מכירים את מעורבות-היתר בעולם הטוטאליטארי ואת חוסר המעורבות בארצות הנחשלות. שניהם כאחד אינם מבטיחים אפילו לחם לשובע. לעומת זה הוכח כי תמיכת ארצות המערב בחקלאות הניבה פריחה, שהזימה את הנבואה האפוקליפטית של מלתוס. השאלה אינה: מעורבות ממשלתית — כן או לא. השאלה היא: מעורבות ממשלתית — כיצד? כמובן, אין לי תשובה אחת שתענה למכלול ההנחות, ולכן אשיב תשובה כוללת: מעורבות ממשלתית שתבטיח המשך קיומן ושגשוגן של קהילות תרבותיות באיזור הכפרי — זוהי תמצית היעד האיכותי שאליו אני חותר ושכפחות ממנו איני מסתפק.

ברשותכם, אתייחס להלן לפרובלמטיקה של הנושא שבו אני דן, וגם אביא את מסקנותי. הרכיב הראשון, הכוללני, לפי ההגדרה שבכותרת, הוא — מעורבות הממשלה בחקלאות. עם זה אני רואה צורך, יחד עם התייחסותי לנושא בכללותו, לייחד דברים למחקר החקלאי, הן משום החשיבות שאני מייחס לו כתשתית הכרחית לכל פיתוח, והן משום שאלה הרואים ביזמה חפשית נוסחה גואלת רוצים לפרוש את חופתה גם על המחקר החקלאי.

ערכה של מעורבות ממשלתית בחקלאות

כלכלנים רבים נוטים לשכוח ואולי אף להשכיח, שאיננו עוסקים בתחום המדעים המדויקים. הכלכלה מצויה במפורש בתחום מדעי החברה, ואלה עוסקים בערכים לא פחות מאשר במספרים. השאלה העולה כאשר אנו דנים בנושא שעל סדר יומנו היא בראש ובראשונה שאלה של פילוסופיה חברתית והכלים המיטביים להגשמתה. השאלה שאני מבקש להשיב עליה היא: תפקידן ואחריותן של ממשלות למגמות הפיתוח של המערכת הכלכלית והמשקית. כבסיס לקיומה ולרווחתה של חברה אנושית מתוקנת. מי שפוטר ממשלות מאחריות זו — כמובן שולל את מעורבותן בכלכלה בכלל ובחקלאות בפרט. אני מודע היטב לסטיגמה המתלווה למעורבות הממשלה בחקלאות. אני יודע כי כלכלנים רבים במסד הממשלתי, בשמעם את המושגים מעורבות ממשלתית ותכנון החקלאות, רואים לנגד עיניהם את קרל מרקס ואת לנין ואת נחשלותן של הכלכלה והחקלאות במשטר קומוניסטיים. כלכלנים אלה מתעלמים, משום-מה, מהפיגור האנושי, התרבותי והכלכלי של ארצות רבות בעולם המתפתח או הבתלי מפותח, שאינן קומוניסטיות ואינן מגלות כל מעורבות בחקלאות.

זאת ועוד: נסיגה ופיגור שמקורם בהעדר יזמה ומעורבות ממשלתית — מהווים, הם עצמם, קטליזטור רבי-עוצמה לכינון משטרים רודניים, ומשטרים רודניים, בין שהם מעורבים בחקלאות ובין שלא — פוגעים הן בתשתית האנושית והן בתשתית הכלכלית והחקלאית. בקרב כלכלנים רבים במסד הממשלתי רווחת ההנחה, שמתן חופש לכוחות השוק הוא הנוסחה הגואלת והמייעלת את המשק ומקנה לחקלאות כושר הישרדות והתחרות. לאלה הגורסים כך אני שב ומציע להתבונן היטב באותם חלקים בעולמנו, שבהם לא קיימת מעורבות הממשלה בחקלאות. "חזון" כלכלנים אלה, המתקיים הלכה למעשה באזורים רבים, נוגס נתח גדל והולך של גורמי ייצור מבעליהם, ומרכז אותם בידי מעטים.

לפי "חזונם" של אותם חכמי כלכלה היינו אמורים לחזות במעבר

חשיבותה של מעורבות ממשלתית במו"פ

ומכאן — למעורבות ממשלתית במו"פ. גם כאן, השאלה אינה: מעורבות ממשלתית — כן או לא. השאלה היא: מהו האתגר, שלפניו אנו ניצבים בסמוך למאה ה-21, ואילו כלים עלינו לפתח כדי לעמוד בו.

האתגר הפוליטי והאנושי הוא — צמצום הפער, שכיום הוא מתרחב והולך, בין חברות מפותחות ושבעות לבין חברות נחשלות ורעבות, בין חקלאות מפותחת ושופעת יכולים לבין חקלאות נחשלת, חקלאות של פיגור, עוני ומחסור.

פיגור עוני ומחסור — מקורם בשני גורמים: (1) אובייקטיבי, מחסור במשאבי טבע ובראשם מים; (2) הגורם האנושי, איכותו, השכלתו, רמת הידע שלו ומיומנותו.

בחינה כוללת של מפת העולם מוכיחה, שלא כל האומות הבלתי מפותחות מצויות באזורים עניים במשאבי טבע, כשם שלא כל האומות המפותחות התפתחו על תשתית עשירה במשאבי טבע. אין ספק, שהצירוף של פיגור אנושי ומחסור במשאבי טבע הוא צירוף טראגי. בהקשר זה אני שב וטוען, כי מעורבות הממשלה היא שאלה פוליטית והומאנית. אם לא נרתם ממשלות להשקעות במחקר — לא נוכל לבנות תשתית פיתוח; ובלעדיה, לא נוכל לצמצם פערים תרבותיים וכלכליים, וממילא לא נוכל להפסיק את תקתוק השעון של פצצת זמן, המאיימת על תרבותנו.

מדינות המערב המפותחות מודעות לבעיה, ומנסות לסייע לעולם המתפתח להשיג יעדים טכנולוגיים, כלכליים וחברתיים. הפרטנר למאמציהם של מוסדות מימון ופיתוח מערביים לפיתוחן של ארצות מתפתחות הוא לא יזם עסקי. הפרטנר הוא — ממשלות; ואופן תיפקודן של אלו — הוא מבחן להצלחת הסיוע של מדינות המערב, ושוב, לעניין השקפת העולם הגורסת כי ממשלות הן הצריכות לקבוע את אסטרטגיית הפיתוח של מדינותיהן, והן הצריכות לשמש כלי מרכזי ליישומן.

הפעילות הטכנולוגית, החברתית והכלכלית הנדרשת כאן — מצויה בתחום רחב מאוד של אידאות, וזו מעצם טיבה נושאת סיכון רב. לכן חייבת הפעילות שיקלול מיטבי של נתונים ושל חלופות, וכן פיתוח ידע אמין המוליך לבחירת החלופה המיטבית וצמצום הסיכון. ממשלות הן היכולות לשאת בנטל השאלות הבסיסיות, הסבוכות והמורכבות. יזמה עסקית אינה נושאת נטל כזה על כתפה. היא מתפתחת על התשתית שיוצרות ממשלות.

זאת ועוד: אלה בקרבנו, שהתנסו במפעלי פיתוח, יודעים כי לעתים קרובות לא הניחו לנו תנאי רקע וסביבה לצעוד במסלול הבטוח, הפותח במחקר בסיסי, עובר למחקר תשתית ומסיים במחקרי יישום. המציאות הגיאוגרפית, האנושית, הפוליטית והכלכלית, כופה עלינו לא אחת "לבנות את המכונית תוך כדי נסיעה". דרך זו הנכפית עלינו מכוח מציאות שאין לנו לעתים השפעה עליה — מגדילה, כמובן, את הסיכון, ומציבה אתגר לפני המעורבות, שאין היזמה העסקית יכולה לעמוד בו. יזמות עסקית אינן "נוסעות בדרכי חתחתים" שבהן אנו ניצבים על תשתית ידע ומידע רעועה מאוד.

אמת נדושה היא, שפרקי-הזמן החולפים בין יצירת ידע חדשני לבין התיישנותו, הולכים ומתקצרים. זוהי רק סיבה אחת להתייקרות המחקר. סיבה אחרת היא — מורכבותו ההולכת ורבה של מחקר חדשני, היותו רב-תחומי ותלותו הגוברת בצידוד ומיכשור יקרים. ידע הופך להיות מוצר יקר; יקר בהשקעה בסיסית, יקר בהוצאה שוטפת ויקר בהכשרת כוח-אדם מדעי. כל ההשקעות הללו מניבות ומפיקות את חמרי הבניין ההכרחיים לפיתוח. יזמה עסקית בפיתוח נשענת על המחקר הבסיסי ולעתים קונה את פירותיו. יזמות עסקיות משלמות תמלוגים על פירות המחקר הבסיסי, אך אינן יוצרות אותם. יצירת

תשתית המחקר והמידע הבסיסיים היא חובתן של ממשלות. ההנחה, שבארצות מפותחות ועשירות המגזר העסקי מתוחכם דיו ואחראי דיו לעצב את האסטרטגיה של המחקר ויעדיו ולממן את עלותו — יסודה בטעות. הטעות הזאת נובעת מהעדר דמיון אינטלקטואלי, האמור לצפות את דינאמיקה של תסריטי העתיד, ומן ההנחה המוטעית כי דינאמיקת פיתוח הידע של העתיד משתקפת בראי העבר.

ניצנים ראשונים של מו"פ, הצצים ומופיעים כבר כיום בשדות המחקר, הם תוצאה של מחקרים במרחב.

רתימת מחקרים בחלל לשם הפקת ידע ישומי — כבר אינה בגדר מדע בדיוני. גם אם נטוש ויכוח בדבר המגמות במחקר החלל — אין ויכוח כי במהלכה של המאה הבאה נפיק ממחקרי חלל ידע שמיש וישום בחיי היום-יום שלנו. כמובן, אין להעלות על הדעת מחקרי חלל כזימות עסקית, לפחות לא בשלב שבו תקרת העלות ואי הוודאות משיקה למרחב הנחקר.

מי שיטען, שאני מרחיק-לכת לספירות רחוקות שאינן רלוונטיות לנושא שבו אני דן — עשוי להסכים אתי אם יזכור, כי שאלת השימוש במי-ים לחקלאות אינה נחבאת בערפולים מטושטשים של העתיד; היא מתדפקת על דלתנו ממש. טרגדיות הרעב באפריקה אינן מותרות ספק כי בעתיד הלא רחוק ניאלץ לרתום את הים לא רק לצרכי שיט ודיג. מי שיבחן ביושר אינטלקטואלי ובאחריות את מהותה, את רכיביה ואת תפוקתה של החקלאות שיהא עלינו לפתח כדי להתמודד בעלויות המתקת מי-ים — לא יוכל לפטור את הממשלות מאחריותן למחקר בתחום זה.

זאת ועוד: גם אם אהיה פחות יומרני בהתייחסות לחקלאות העתיד, אני יכול להתעלם מעובדות המתרחשות נגד עינינו, עובדות שכבר החלו להטביע את חותמן על החקלאות:

- (1) המחסור במים יחריף;
- (2) איכות המים תלך ותרע;
- (3) עלות המים תגדל;
- (4) התיעוש, רמת-החיים וריבוי האוכלוסייה ירבו זיהום ביולוגי וכימי במים ובקרקע;
- (5) הון ההשקעה בחקלאות מתוחכמת ילך ויגדל, והבלאי הטכנולוגי המואץ יתבע חידוש השקעות מהיר שרק גידולים וטכנולוגיות עתירי הכנסה יוכלו להדביקם;
- (6) שכר העבודה יעלה;
- (7) תצרוכת האנרגיה תעלה;
- (8) יגבר הביקוש למידע וידע הנשענים על חדשנות המחקר בסיסי ויישומי;
- (9) יגדלו זיקת המשק ותלותו במידע על שוק המוצרים ושוק ההון ובניתוחם.

- מכל אלה יש להסיק:
- (א) רק גישה רב-תחומית, הן בתחום האסטרטגי והן בתחום הטקטי, הן בפיתוח והן במחקר, תוכל להתמודד עם העתיד.
- (ב) סדרי עדיפויות קפדניים ברמה הממלכתית, בפיתוח ובמחקר כאחד — הם תנאי לשימוש מושכל במשאבי אנוש וחומר.

סיכום

במשטרים דמוקרטיים אנו בוחרים ממשלות לא רק כדי לספק את רווחתנו בהווה. אנו מצפים מהן, שתהיה להן תבונתו של הישיש שנטע עץ חרוב אף כי ידע שהעץ לא יעשה פירות בימיו אלא בימי נכדיו. מעשהו של הישיש הוא ביטוי לכשרו לשאת בנטל האחריות המוטלת על כתפי האדם הנאור. ההשקעה במחקר ובפיתוח היא ביטוי לחובתן של ממשלות לשאת בנטל האחריות שלנו לדורות הבאים. אנא, אל תיגררו אחרי כלכלנים מסוימים, היודעים לעתים את מחירו של כל דבר — ואינם יודעים את ערכו של שום דבר. אל תניחו לטכנוקראטיה לנהל את חיינו; אל תפטרו את הממשלות מאחריותן!